

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREDNOSTI
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2013.

UDK 811.163.41/.6`276.2
811.163.41/.6`373.4

Marija Đindić

Institut za srpski jezik SANU, Beograd

Jelena Petrović

ISH, Fakultet za postdiplomske humanističke studije, Ljubljana

(NE)PREVODIVOST KULTURE – POGRDNE REČI I IZRAZI¹

Sažetak: U svakodnevnom govoru, naročito u sferi popularne kulture, raširena je upotreba pogrđnih reči i izraza stranog porekla, čime se (nesvesnim) izmeštanjem iz sopstvenog jezika uspostavlja svojevrsna vrednosna distanca između maternjeg i stranog jezika. Ovaj komparativni rad (upotreba pogrđnih reči i izraza u slovenačkom i srpskom jeziku) ima za cilj da odgovori na pitanje: kakvu vrstu jezičke ideologije i koje vrednosti (nesvesno) re-produkujemo upotrebljavajući reči i izraze stranog porekla odomaćene u svakodnevnom govoru i popularnoj kulturi?

Ključne reči: pogrđne reči i izrazi, opscena leksika i psovke, kultura prevođenja, ideološka markiranost

Može li se kultura prevoditi? Ne suočavamo se često sa pitanjem koje postaje utoliko teže što je na njega lakše odgovoriti: ne. Kultura se ne može prevoditi, to možemo tvrditi sa sigurnošću. Sva naša iskustva – kako ovostrana tako i onostrana – prevedena su na jezik kulture, no samo iskustvo kulture više ne pronalazi jezik na koji bi se još moglo prevesti. Kultura je neprevodiva zato što sama predstavlja ultimativni prevod. (Buden 2007: 237)

1. Uvod

U svakodnevnom govoru, naročito, u sferi popularne kulture, prisutna je upotreba pogrđnih reči i izraza stranog porekla, preko kojih se (nesvesnim) izmeštanjem iz sopstvenog jezika uspostavlja svojevrsna vrednosna markiranost tih reči (u ovaj jezički registar takođe ubrajamo psovke i opscene izraze). Pored lingvističke analize koja pokušava da odredi etimološki razvoj, gramatičku strukturu, normativni status, funkcionalno-stilsku raslojenost i slično, ova vrsta reči i izraza se ipak ne može pozicionirati u jeziku i kroz jezik bez društvenog, kulturološkog, istorijskog, antropološkog konteksta, odnosno ilokucijske dimenzije/snage performativa, jer su performativnost i kontekstualnost zapravo deo njihovog značenja, što dodatno unosi pometnju i poteškoće, naročito u sferi prevođenja ili usvajanja ovih reči i izraza iz

¹ Rad je urađen u okviru projekta 178009: *Lingvistička istraživanja savremenog srpskog književnog jezika i izrada Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

nekoj stranog jezika. Pored toga, što najčešće imaju uvredljivu, seksističku, diskriminacijsku ili neku drugu negativnu konotaciju, ova vrsta leksike koja se prenosi iz nekog drugog jezika prevashodno ukazuje na ideološku obojenost upotrebe stranih reči u datom kontekstu/funkciji (npr. stereotipizacija, odnos jednog jezika prema drugom, istorijska uslovljenost, de/vulgarizacija sadržaja itd.).

Ovim radom želimo da ukažemo na to, koliko je u svakodnevnom govoru ova vrsta leksike pristutna i na koji način, koristeći se komparativnom analizom u kojoj je srpski (srpskohrvatski) jezik pozicioniran dvostruko: kao jezik primalac (reči i izrazi turskog porekla u srpskom jeziku) i kao jezik davalac (reči i izrazi srpskog (srpskohrvatskog) porekla u slovenačkom jeziku). U oba slučaja, ove reči i izrazi su potpuno odomaćeni i prosečan govornik/govornica ne doživljavaju ih kao reči stranog porekla.

Osim toga, rad otvara prostor za nove odgovore i promišljanja oko pitanja: kakvu vrstu jezičke ideologije i koje vrednosti (nesvesno) reprodukujemo upotrebljavajući reči i izraze stranog porekla odomaćene u razgovornom jeziku, a naročito u polju popularne kulture koja je putem novih medija i tehnologija postala propustljivija za ovaj jezički inventar? Ukazujući na tipične i manje poznate primere iz različitih govornih sfera i analizirajući njihovu upotrebu i nova „prenesena“ značenja, zalazimo u novo polje proučavanja jezika, koje nam predočava kako se oblikuje „spontana ideologija“ upotrebe jezika, koja se danas posebno proučava u okviru politike i kulture prevođenja.

Različite teorije koje se poslednjih godina vezuju za pojam kulturnog prevođenja kao i za pojmove javnog jezika i diskursa omogućavaju da za ovaj registar reči koji se vrlo često smatra lingvistički marginalnim poljem izučavanja i čija upotreba spada u domen privatne/nejavne komunikacije, postavimo drugačije okvire istraživanja. Upravo, njihova izmeštenost iz fokusa lingvističkih, sociolingvističkih i drugih referentnih analiza, kao i njihov nepostojeći normativni kontinuitet ukazuju na to da se zapravo susrećemo sa neistraženim semiotičkim obrascima koji ne podrazumevaju samo statična polja generisanih i prenesenih značenja, nego i odnose koji se uspostavljaju ne samo među govornicima u određenoj situaciji, već i među jezicima kao ideološkim markerima u određenoj društveno-istorijskoj situaciji. Opseg u okviru koga se kreće ova komparativna analiza zbog toga podrazumeva nekoliko različitih aspekata o kojima će biti reči u sledećem poglavlju.

2. Tri osnovna aspekta komparativne analize

U radu su izdvojeni primeri pogrdnih/pežorativnih reči, izraza i opscene leksike i podeljeni na osnovu jezika u kome su prisutni u razgovornom jeziku kao jezički registar preuzet iz jezika originala.² Ovaj 'originalni' registar je leksički izjednačen

² U skladu sa uvreženom teorijom prevođenja, original je važio za samostalni, u sebi dovršen tekst, a prevod je, naprotiv, predstavljao neku vrstu sekundarne proizvodnje njegovog smisla. Prevesti tekst značilo je što sličnije ga podražavati na drugom jeziku. To je logika sličnosti između originala i kopije. Sledeći je stara teorija prevođenja videla je zadatak prevodioca pre svega u što tačnijem prenošenju

sa svojim prevodom, međutim, odstupa od svog prvobitnog značenja – prevashodno, kulturološki, čime se uspostavlja niz različitih odnosa preko kojih se date reči i izrazi ideološki vrednuju naročito preko odnosa moći. Zbog toga se u radu govori o tri aspekta:

- etimološkom
- sociolingvističkom
- kulturno-antropološkom.

Dok etimološki aspekt jasno razlikuje jezičke granice i određuje poreklo i razvoj reči/izraza iz datih jezika, sociolingvistički i kulturno-antropološki se delimično preklapaju jer se vrednosno formiraju kroz upotrebu jezika u određenom kontekstu i na određeni način – u performativnom smislu.

Osnovna funkcija pežorativa, takođe se može odrediti i kao izražavanje negativnog stava govornice ili govornika prema nekome ili nečemu. Prema Ostinovoj terminologiji (Austin 1962: 101) pežorativne reči proizvode negativne perlokucijske efekte na slušateljke i slušaocce. Ovakvi negativni stavovi variraju kroz brojne dimenzije i opsege. Pežorativi su važan predmet sociolingvističke analize, s obzirom na to da se pežorativna ocena najčešće postiže poređenjem predmeta ocene sa određenim osobama, pojavama ili predmetima. Preko sociolingvističkog aspekta, na osnovu komparacije primera iz dva jezika, možemo dalje da pratimo i vrednosne aspekte upotrebe ovih reči i izraza koji mogu da se odrede kao aksiološka ili evaluacijska jezička sredstva (Telija: 1986), naročito aspekte koji označavaju:

- simboličko-emocionalnu ravan
- funkcionalno-stilsku ravan upotrebe jezika.

Pored toga, važno je napomenuti da se reči i izrazi sa pogrđnim značenjem kontekstualizuju prenošenjem značenja, adaptacijom ili promenom semantičkog polja i sl., i temporalno, prateći osnovne hronološke lingvističke putanje:

- sinhronijsku
- i dijahronijsku ravan jezika.

Sinhronijski se pežorativne reči i izrazi kontekstualizuju u aktuelnim društveno-političkim okolnostima koje podrazumevaju svesnu upotrebu tih reči kao manje vrednih ili negativno konotiranih s obzirom na njihovo poreklo – npr. korišćenje psovki iz srpskog (sprskohrvatskog) jezika odnosno njihova sociolingvistička adaptacija zbog jezičke ekspresivnosti koja ima određenu simboličku funkciju u datom trenutku. Ove psovke i izrazi gube ili menjaju intenzitet ekspresivne konotacije koju imaju u srpskom jeziku, pre svega u zavisnosti od toga ko govori i u kom kontekstu.

forme i smisla originala. No, nije znala, naglašava Benjamin, kako da razume pojam te preciznosti i nije umela da objasni šta je suština prevoda. Za Benjamina, naprotiv, čitava je ta problematika suvišna; po njegovom mišljenju prevodenje se odigrava sa one strane logike sličnosti; shvatanje po kome prevod nije ništa drugo do što verniji odraz originala završice u istom ćorsokaku kao i uverenje da se spoznaja sastoji u prostom odrazu stvarnosti (...) „Prevesti tekst, dakle znači realizovati potencijal njegovog daljeg razvoja i daljeg života, koji se izražava u njegovoj prevodivosti. To je razlog što prevod uvek možemo shvatiti i kao neku vrstu usavršavanja originala. U prevodu nije reč o pukom podražavanju originala, već o razvijanju njemu imanentnih tendencija“ (Buden 2007: 71–72).

S druge strane, turcizmi sa ekspresivnim (pežorativnim) značenjem, zbog potpunog stapanja sa jezikom 'originalom' u kome se više ne prepoznaju kao strane reči, leksički/etimološki se mogu promatrati kao reči koje imaju određeni istorijski kontinuitet i ekspresivnu konotaciju, dakle, dijahronijski. Tako su npr. reči koje označavaju osobe na osnovu negativnih moralnih, fizičkih, estetskih i sličnih osobina: *akrep, ajgiruša, badavadžija, bedevija, bilmez, čobanin, ćoravac, duduk, džambas, džeparoš, đubre, gulanfer; majmun, mangup, miraždžija, mufljuz, prangija, rospija, ugursuz, zevzek, zulumćar* i sl. bile zastupljene na celom govornom području srpskog i vremenom su postale potpuno odomaćene u govornom jeziku. Tome je doprineo takođe i Vukov riječnik koji je većinu ovih turcizama u nominacionom značenju zabeležio i samim tim standardizovao kao reči srpskog jezika.

2.1. Etimološki aspekt – leksička analiza primera

Po etimologiji turcizmi spadaju među najbrojnije reči stranog porekla u srpskom jeziku i predstavljaju deo naše prošlosti i sadašnjosti. Termin turcizam je, i pored izvesne terminološke neodređenosti, prihvaćen i najčešće korišćen u naučnoj literaturi.³ Vrlo često te reči se ne prepoznaju kao reči stranog porekla s obzirom na to da su dobro adaptirane. Turcizmi koji pripadaju opštem leksičkom fondu pokazali su najveću sposobnost indukovanja različitih semantičkih procesa – i u polisemiji i u derivaciji: npr. *boja, kreč, rakija, sultan, šećer, tavan, testera* i sl.

S vremenom su pojedini turcizmi, i to najčešće oni koji imaju i svoje srpske ekvivalente, počeli da se koriste, kako u razgovornom jeziku tako i u medijima kao stiliska ekspresivna sredstva negativne konotacije za postizanje određenih efekata ili za izražavanje negativnog emotivnog stava kao reči: *čauš, ćorav, dušman, kasapin, zulum, zulumćar* (Đinđić 2010: 61). Veliki broj turcizama pežorativnog značenja pokazuju dobru uklopljenost u leksički sistem srpskoga jezika budući da poseduju razvijenu polisemiju i derivaciju, odnosno formiraju semantičko-derivaciona gnezda:

BUDALA ž i m (tur. budala) lud čovek, ludak, luda.

→ *budalaković, budalast, budalasto, budalačiti, budalaš, budalašiti, budalaški, budalaština, budalekati, budaletina, budalina, budalinski, budalisanje, budalisanje, budaliti, budalica, budalčina, budaljakati, budaljenje, zabadalasati, pobudaliti;*

BAKSUZ m (tur. bahtsız) 1. onaj koji nema uspeha, koji donosi nesreću sebi i drugome; supr. batlija. 2. nesreća, nevolja, neuspeh. 3. prid. neprom. v. baksuzan.

→ *baksuzan, baksuzirati, baksuzluk, baksuski, baksuščina;*

NAMĆOR m (tur. nankör) 1. tvrdoglav, zadrž čovek; mrzovoljan, osoran, nabusit čovek; čovek rdave naravi koji se ne da razveseliti, koji je po prirodi lošeg raspoloženja. 2. (u atributskoj službi) neprom. koji se bitno ne menja, koji se ne leči, naopak, zloćudan.

→ *namćorast, namćorka, namćorluk, namćorčina;*

³ D. Tanasković (Tanasković 1983: 110) ukazao je na problem samog termina *turcizam*, navodeći da kriterijum za određivanje pojma turcizam nije lingvistički, već kulturno-istorijski i civilizacijski.

ROSPIJA ž (tur. orospu) zla žena; bludnica.

→ *rospijski, rospiluk*

Kada su u pitanju književna dela, savremeni srpski pisci najčešće upotrebljavaju turcizme koji su deo standardne leksike, dok su ređi turcizmi kao stilski markirana leksika. Turcizmi mogu da dobiju i određene konotacije, kao obeležja ironičnog, satiričnog, podrugljivog i sl.:

„Dupli se sećao nekog vinkovačkog **mangupa**, koji je u **apsani** počeo da čita bibliju“ (Николић 1997: 51).

„Ona se zabavljala sa potpunim **budalama**. Te 'potpune **budale**' bili su stariji tipovi“ (Пишталo 2000: 31).

S druge strane, u slovenačkom jeziku su se takođe odomaćili neki od ovih turcizama npr: *budala, majmun* koji su najverovatnije preko srpskog (srpskohrvatskog) jezika kao jezika posrednika, a isto tako i prevodioca dospeli u svakodnevni govor, izreke i sl., npr.:

„Zmrzujem zunej ko **budala** sred mostu!“

„Za starejšo različico modela 430 Speciale je Clarkson dejal, de je videti kot 'budala' in hkrati še navrgel, da bi ga lahko preimenovali v model '430 za ljudi s posebnimi potrebami'“ (Dnevnik, Svet vozil - torek, 03.08.2010, http://www.dnevnik.si/novice/svet_vozil/1042378330).

„Tam drugi **majmuni** jokajo in stokajo pod bremenom pohlepnega kapitala samo ker to delajo v drugem jeziku ki ga mi ne razumemo, nas dosti ne zanima“ (Mladina 28 | 13. 7. 2012, <http://www.mladina.si/114014/ivan-ketis-oni-pa-gredonaprej-kot-ruski-tanki>).

Pored turcizama u slovenačkom jeziku kojih je neuporedivo manje nego u srpskom, ekspresivna leksika, pre svega opscena i najčešće psovke preuzete su iz srpskog (srpskohrvatskog) jezika npr.: *evo ti ga na!; zajeb/zajebi; pizda ti materina! jebem ti mater* itd.

„Dober podjetnik je tisti, ki ustvari večjo dodano vrednost. To pa ustvari tako, da zmanjša zaslužek zaposlenim, pritisne podizvajalce in dobavitelje ali pa se celo preseli v sužnjelastniško Kitajsko. Po domače: bolj jebeš druge, več ti ostane“. Avantonist Matevž Lenarčič, v Playboyu, o konkurenčnosti (Mladina 24 | 15. 6. 2012, <http://www.mladina.si/113126/izjave-tedna/>)

Međutim, ne dele svi isto mišljenje da su opscene reči i psovke, danas prisutne u svakodnevnoj komunikaciji među govornicama i govornicima slovenačkog jezika, preuzete iz srpskog (srpskohrvatskog). Tako, na primer, Bernard Nežmah, koristeći se upravo etimološkom analizom izraza/psovke: „Jebem ti mater“ pokušava da ukaže na to da je apsurdno tvrditi da je ova psovka srpskog porekla, jer za nju gotovo da postoji endemski obrazac: STUPRO TIBI MATREM kao transkulturna formula koji se transformisala u mnogim jezicima, pa tako i u slovenačkom:

„Možemo li za psovanje, kletvice kao takve, da tvrdimo da su slovenačke? Uzmimo ključnu: jebem ti mater!

Rečnik slovenačkog književnog jezika /SSKJ/ glagolu jebati pripisuje sufiks prvog lica prezenta jednine -am. Znači da bi se ova kletvica na slovenačkom napisala kao: *jebam ti mater!“

Bezljaj u *Etimološkom rečniku slovenačkog jezika* (1977: 223) zaista piše o jebam ti mater!, ali tako da to ne zapiše. Na kraju gesla jebati navodi: „O kletvici j. ti mater pogledaj paralele Koštiál...“ Kod potonjeg je indikativno da navodi paralele tuceta evropskih jezika, ali nijednom ne beleži slovenačku varijantu!

Ako pridodamo još i Skokov etimološki rečnik, u kojem je kod gesla jebati pripisano 1. l. pr. jedn. jěbêm, koje je pisao još Vuk Karadžić, to bi nas upućivalo na zaključak da su slovenački govornici preuzeli srpsku odnosno hrvatsku kletvicu.

Takav zaključak je iz više razloga upitan. „(...) Isto kao što Slovenci premeštaju izvor jebem ti mater! na balkanske Srbe, Rus, Kiparski (1961: 62) na Mađare, tako i Mađari izvor jeba nalaze kod Turaka. Reč je u procesu kružnog premeštanja izvora psovke odnosno, reči, što je besmisleno otprilike kao i traženje u kom su se jeziku najpre pojavile interjekcije“ (Nežmah, 2011: 89–90).

Ovaj primer etimološke analize, iako zaključkom upućuje na proces kruženja jezika, koncepata i semiotičkih obrazaca u kome je jezik ništa drugo nego stalni proces prevođenja zanemaruje jednu bitnu stvar, a to je društveno-istorijska interakcija jednog jezika sa drugim, koja uslovljava određene jezičke procese, a i značenja, kako je već o tome više puta pisano u teoriji o prevođenju i jezičkoj originalnosti:

„Prevod se i tako nikada neposredno ne razračunava sa originalnim tekstom, već je uvek izložen samo datom obliku svog 'daljeg života', u stalnim promenama – 'promenama i obnavljanju onoga što je živo'. (...) Ono što je u autorovo vreme važilo kao glavna tendencija njegovog jezika kasnije može biti prevaziđeno, kao što se druge, tekstu imanentne tendencije, vremenom iz njega mogu pojaviti kao nove. (...) izložen kontigentnosti istorijskih promena, svaki prevod može završiti kao 'puko ogledalo dvaju izumrlih jezika' (...) Prevođenje je moguće na osnovu unutarnjeg odnosa među jezicima. (...) Oni nisu naprosto jedan drugom strani, već su sa one strane svih istorijskih odnosa *a priori* srodni, i to u onome 'što žele da kažu'. Ta nadistorijska srodnost se, opet, ne može zamisliti kao sličnost, originala i kopije. Ona mnogo više počiva u činjenici da se na svakom jeziku misli jedno te isto. Ali ono što se u njima misli isto, i u čemu se sastoji njihova srodnost, nikada se ne može dostići na pojedinačnom jeziku, već samo 'u skupu svih njegovih intencija koje se međusobno dopunjuju'“ (Buden 2007: 73–74).⁴

Možemo da zaključimo, da je data analiza koja počiva na etimološkom pristupu linearna i pasivna, bez uvida u sociolingvističke, ideološke ili druge aspekte ove i sličnih psovki koje u svojoj jezičkoj realnosti (istorije sadašnjosti) imaju simboličku težinu pre svega zbog svog društveno-političkog aspekta. Shodno tome, ponovo se

⁴ U tekstu se Boris Buden poziva na teze izložene u tekstu Valtera Benjamina „Zadatak prevodioca“ iz 1921. godine.

potvrđuje, da jedan jezički aspekt kao što je etimološki ne može da da sve odgovore na postavljena pitanja porekla bez interakcije i 'pregovaranja' sa drugim, ma koliko etimološki pristup služio da se istraživanju dodeli neupitni naučni status.

2.2. Sociolingvistički aspekt – jezički konteksti i kretanja

Kao što je ranije napomenuto, sociolingvistički aspekt vrlo često se preklapa sa kulturno-antropološkim ali i drugim jezičkim aspektima koje prati upotreba stranih reči i izraza, pogotovo pežorativa i ekspresiva u razgovornom i javnom jeziku koji se ispoljava kroz različite funkcionalno-stilske jezičke žanrove i simbolički markirane diskurse. Pri tome jezik javne komunikacije možemo posmatrati kao javni jezik jer se, kako to lingvista Dubravko Škiljan ističe, pojavljuje u prostoru javnosti kao njegovo temeljno formativno sredstvo, kako u doslovnom tako i u prenesenom značenju. Jezik javne komunikacije u modernim društvima prividno služi svima za ostvarivanje interesa, ali „zapravo nekima je dobar sluga, dok druge, ponekad suptilno a katkad grubo, vara i, ne svlačeći nikada sva svoja vela, odvodi ih neobičnim putevima na margine javnosti, a one kojima se uopće ne želi podati ostavlja u mraku neutaženih želja“. Metaforički, kako to autor dalje zaključuje javni jezik neretko „pretvara heideggerovsku *kuću bitka* u *javnu kuću*“ (Škiljan 1998: 251) što u kontekstu date analize semiotičkog prenošenja i prevođenja ukazuje na nove mogućnosti tumačenja datih reči i izraza.

Ekspresivno značenje, u ovom slučaju pogrдно i opsceno, čuva informacije o tipskim situacijama, objedinjuje ih kroz prototip, a preko njega i kroz koncept koji je obogaćen i ocenama kulturalne vrednosti i emocionalnog odnosa subjekta. Prema ovom kognitivnom pristupu koji potiče od sociolingvističkog aspekta jezika, značenje se mora povezivati sa frejmom određene situacije, gde se određena reč javlja ili kao tremin šireg akcionalnog frejma ili kao sami akcionalni frejm uključen u određenu situaciju. Tako npr. značenje reči *budala* podrazumeva sve frejmove situacija u kojima se određeni ljudski postupci označavaju terminom *budala* ali i sve frejmove gde *budala* čini postupke koji se interpretiraju kao nepromišljeni postupci, ludosti, gluposti, promašaji, pogreške i sl. Razlike u značenju i ulozi ovih reči pri tom nisu zanemarljive, pa tako njihovo proučavanje i tumačenje kroz polje društveno-istorijskih-kulturnih i drugih promena i uticaja predstavlja osnovnu paradigmu proučavanja, ali i produkcije znanja.

Kada se strane reči „uvoze“ u jezik one često idu ka ekspresivnosti, odnosno razvijaju nova, ekspresivna značenja koja ne postoje u jeziku davaocu. Ova osobina pozajmljene leksike vrlo je izražena kod turcizama u srpskom jeziku. Poznata osobina žargona je učestala upotreba pežorativa, koga i karakteriše generalno odsustvo poštovanja za druge, ljubaznost nije svojstvena žargonu, usled čega se nežne i suptilne emocije dobro skrivaju (De Klerk 1992: 281), dok se s druge strane negativne emocije nesputano ispoljavaju. Neki turcizmi sve češće postaju deo žargona npr.:

budađavi (roditelji), burazer (brat), čoban(in) (prost, primitivan čovek), furundžija (homoseksualac), kesa (glupa osoba), pekmez (razmažena osoba), peškir (peško, homoseksualac), prangijaš (muzičar, svirač), sunđer (alkoholičar), top (gluva

osoba), *turšija* (*dosadna osoba*), *tulipan* (*glupa, ograničena osoba*), *tezga* (*ugovoren honorarni posao*) i sl.

Žargon prati društvene promene, pa samim tim i jezičke, prilagođavajući i menjajući leksiku. Žargon se brzo menja, a time i podmlađuje. U žargonu dolazi i do podmlađivanja pojedinih turcizama koji u standardnom jeziku imaju status zastarele leksike: npr. reč *talih* je označena kao zastarela reč u *Rečniku Matice srpske (RMS)* i definisana kao *sreća koja prati nekoga*, dok je njena izvedenica reč *taliya* označena kao pokrajinska reč i upućena na *talih*. Semantičko-derivaciono гнездо turcizma *talih* (tur. *talih*) beleži i prideve *taličan* i *tališan*. Interesantno je to kako je reč *taliya* postala podmlađena žargonom i kako je izgubila svoje pokrajinsko obeležje. Pitanje je i da li iko od mlađih govornika zna da se u sledećim rečenicama radi o rečima turskog porekla:

On je taličan lik ili Stanoje iz filma i serije „Montevideo, bog te video“ nije bio taliya samo Tirketu, već i njemu (<http://www.novosti.rs/vesti/spektakl.147.html:373166-Predrag-Vasic-Stanoje-moja-taliya>).

S druge strane, mnoge opscene reči i psovke iz srpskog (srpskohrvatskog) postale su deo svakodnevnog vokabulara u javnoj komunikaciji među govornicima i govornicama slovenačkog jezika, ali i deo popularne kulture u kojoj se vrlo često koriste da bi se naglasila i izrazila društveno-politička situacija kako u svojoj istorijskoj perspektivi, tako i u svojoj aktuelnosti. Kao dobar primer može da posluži predstava *Preklet naj bo izdajalec svoje domovine!* Olivera Frljića koja je nakon premijere u Slovenskom mladinskom gledališću u Ljubljani 2010. godine doživela veliki broj izvođenja i gostovanja i izazvala isto tako veliku pažnju. Predstava se bavi ratom i raspadom Jugoslavije i to na takav način da u predstavi pozorišni ansambl politički reaguje i politizuje svoje opredeljenje po principu igre istine. O ulozi psovki i njihovom društveno-političkom statusu Svetlana Slapšak u svom prikazu navodi:

„Predstava je divlja, dosta se psuje i puca, da bi arbitrarnost pucnjave i psovanja mogla da se postavi u sve moguće kontekste koje možemo da zamislamo samo u našim glavama. Na kom jeziku psuju glumci u predstavi? Na opštem jeziku balkanske psovačine, dakle, na srpskohrvatskom, pa zatim istim rečima još na slovenačkom, kada se radi o vređanju drugih sa pozicije društveno potlačenih iz istočne Slovenije: motiv nije važan, važno je da je to dozvoljeno. Glumci iz Frljićeve predstave improvizuju modnu reviju, obučeni su samo u jugoslovenske državne i stranačke zastave, prikazujući svoje sarkastično deklarativne identitete. U središtu ove jake i genijalne predstave, u kojoj se cinično govori i o jugoslovenskom političkom pozorištu i njegovim junacima, ne nalazi se istorijski događaj jugoslovenskog rata, već prisutnost njegovog političkog problema danas: spremnost za zločin postoji, samo treba pritisnuti pravo dugme“ (Slapšak 2010).

Na osnovu ovog i sličnih primera možemo da vidimo kakvu vrstu jezičke ideologije i koje vrednosti (ne/svesno) re/produkujemo, preispitujemo i kritikujemo upotrebljavajući date reči i izraze naročito u političkom diskursu i popularnoj kulturi.

2.3. Kulturno-antropološki aspekt – pitanje jezičke arbitrarnosti

Kulturno-antropološki aspekt je neodvojiv od sociolingvističkog, mada u samom pristupu možemo da govorimo o arbitrarnim tumačenjima u proizvodnji značenja datih reči i izraza, koji iako konvencionalno ostavljaju određeni prostor za interpretativne modele i nadgradnju značenja, njihovo razumevanje u određenom kulturnom kontekstu vrlo često je povezano sa antropološkim određenjem nekog semiotičkog fenomena i njegove adaptacije. Tako pogrdne reči i izrazi mogu da imaju uvredljivu, seksističku, diskriminacijsku ili neku drugu negativnu konotaciju, da ukazuju na ideološku obojenost upotrebe stranih reči u datoj funkciji (npr. orijentalizacija, stereotipizacija, opscenost itd.). Ovo, preciznije rečeno, polje preseka sociolingvističkog i kulturno-antropološkog aspekta obuhvata tipične i manje poznate primere koji se pojavljuju u razgovornom jeziku, medijima, politici, kulturi i uopšte u javnom govoru. Na ovaj način se oblikuje 'spontana' ideologija upotrebe jezika, koja se danas može analizirati i u okviru politike i kulture prevođenja.

Nadovezujući se na prethodni primer predstave Olivera Frljića, na ovom mestu možemo takođe preko bestseler Gorana Vojnovića *Čefurji raus!*, te kasnije istoimene predstave Mareta Bulca u teatru *Glej* (rađene po knjizi), mapirati mnoštvo ekspresivnih reči i izraza, pre svega psovki „u originalu“, te isto tako hibridni žargon tzv. južnjaka/čefurja i izdvojiti upravo naziv *čefur* kao paradigmatični primer koji na neki način povezuje ova dva paralelna toka analize.

Reč *čefur* se u *Rečniku slovenačkog književnog jezika* (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*) prvi i poslednji put pojavila 1991. godine i bila je upotrebljena kao sinonim za reč *južnjak* (koja je označavala ekonomske migrante iz južnih delova Jugoslavije u Sloveniji naročito Bosance, a kasnije i Srbe, Makedonce itd.). Etimologija reči je spekulativna, mada navedeni etimon ima negativnu konotaciju i orijentalno poreklo koji je u datom vremenskom kontekstu dominantne etno-nacionalne politike označavao drugu etničku grupu koja je u društvu stigmatizovana i manje vredna. Direktna veza između etimona i današnjeg značenja reči uprkos svim dosadašnjim tezama ipak nije potvrđena. U potrazi sa etimologijom ove reči dolazimo do turskog jezika i moguće semiotičke povezanosti po negativnoj konotaciji i ideološkom stigmatiziranju koje obe ove reči, svaka u svom društveno-istorijskom kontekstu, nose ostajući duboko prisutne i referentne pre svega u kulturi koja danas na nivou reprezentacije i jezičke propustljivosti odražava društvene odnose moći:

Čifut, Čifutin (Čivut, Čivutin) 1. Jevrej. 2. škrtac < tur. Çifit, Çifut (*Škaljić*).

Čivutin (Čifutin) m pogrd. Jevrejin, Židov (*RMS*).

Çifit im. ar. Čivutin (pogrdan naziv za Jevrejina); fig. prevarant, varalica (*Türkçe-Sırpça Sözlük*).

Koliko je ta reč danas rasprostranjena i kolika je njena upotrebna vrednost pokazuje i njena prisutnost u medijima, svakodnevnom govoru, ali i u popularnoj kulturi. Pored romana koji je 2008. godine Vojinović napisao o tzv. *čefurčini* (čefurskom jeziku koji predstavlja poseban žargonski idiom – mešavinu srpskohrvatskog i slovenačkog jezika) i koji je postao široko popularan na šta ukazuju i prevodi i

aktuelnost ovog romana u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, u popularnoj kulturi pojavili su se i drugi fenomeni koji etimološki kontinuitet same reči potvrđuju sintagmom *Čefurji raus!* Tako i poznati pevač Magnifico u pesmi: *Kdo je čefur?* (2001) ponavlja:

*Čefurji raus!
 Čefur, Čefur, kdo je Čefur
 Lej ga Čefur, t'm je Čefur
 Čefur, Čefur, kdo je Čefur
 Ej, kva me boli kurac, jest sem Čefur
 Jest sem Čefur
 Ti si Čefur
 On je Čefur
 Mi smo Čefur
 Vsi smo Čefur*

Na ovom mestu, pre svega, sa stanovišta rodne markiranosti u negativnom kontekstu reprezentacije možemo navesti i nekoliko primera reči iz turskog jezika odomaćenih u srpskom. Među ekspresivima turskoga porekla izdvajaju se oni koji imenuju osobe kao nosioce određenih osobina, tj. pežorativi ne moraju biti polarizovani prema polu, već se mogu odnositi na osobu uopšte (Ristić 2004: 163):

budala, baksuz, duduk, kalaštura, mufljuz, ugursuz, zevzek, džambas i sl.

S druge strane, binarnu opoziciju pežorativnih reči: muški – ženski rod beleže npr. sledeći turcizmi:

namćor-namćorka; murdar-murdara; mangup-mangupica; đubre-đubretara; ćoravac-ćoravica; badavadžija-badavadžijka.

Postojanje binarne opozicije je često, ali ne predstavlja imperativ.

Međutim, kod nekih pežorativnih reči motivacija potiče od nekog atributa, odnosno dominantne osobine koja se pripisuje isključivo ženskoj osobi (npr. *rospija, papučar, aždaja, akrep*), ili samo muškoj ukoliko osobina koja se pripisuje ima ironično značenje 'ženskosti', kao npr. kod reči *papučar*:

ROSPIJA (tur. orospu - **orospu** *im. pers. vulg.* **1.** bludnica, prostitutka; isp. fahiše. **2.** žena niskog morala)

„Pokušavam da objasnim Moleru i Kecu da je gospođa Bljak metafora. Ili, još tačnije, pojava. Kad izgovorite reč rospija, uspijuša, oštrokonda, zlobaba, kurolomka, svakom od tih reči opisujete osobine koje nisu samo njene. Isto tako kad ja za nekoga kažem ili napišem da je bljak, fuj ili kaka, ja opisujem svoje osećanje dok gledam ili slušam tu osobu; kad se osetim bljak dajem joj ime Bljak, kad se osetim fuj, kažem da je ta osoba Fuj, a kad govori osoba čije reče smrduckaju, kažem da je Kaka“ (Živi piš, Brana Crnčević, Kurir, 20. decembar 2008).

Ref. 2x „Ti si kamen što za dno me pribija, mala pokvarena, zla, prava rospija“ (folk pesma „Rospija“).

„Slobodno se izujte, a onda obujte papuče – ovom rečenicom nas je dočekao u svom domu proslavljeni odbojkaš i reprezentativac, Vanja Grbić. Pošto nismo navikli na ovakvu dobrodošlicu, već smo krenuli da se izuvamo i čudimo gde smo zalutali, kad se oglasila Sara, njegova žena: – Vanja, kako možeš? Uđite, uđite, ma kakvo izuvanje, Vanja se šali. – Šta ću, poznat sam papučar – tobož skrušeno se predstavio Vanja“ (Sara i Vanja Grbić: Priznajem, papučar sam, Puls, 23. novembar 2010).

„Mnoge je sramota da pomognu svojoj devojci da nosi torbu, a kamoli da budu 'stolica'! Svi vole da budu 'mačo' muškarci i 'šmekeri' koji neće baš sve uraditi za ženu, tj. neće se blimirati. Ali, ove fotografije će vas razuveriti! Neki su zaista spremni na sve za svoje drugarice i devojke. Da li su oni zbog ovoga 'frajeri' ili 'papučari'?“ (FRAJERI ILI „PAPUČARI“: ŠTA SU SVE MUŠKARCI SPREMNI DA URADE ZA ŽENE? Portal: www.smedia.rs)

3. Zaključak

U zaključku možemo izdvojiti nekoliko opštih mesta:

- Pogrdne reči, psovke i opscena leksika su široko rasprostranjeni u savremenom jeziku i često su poreklom iz nekog drugog (kontaktnog) jezika.
- U slovenačkom jeziku upotrebljavaju se psovke i opscena leksika uglavnom iz srpskog/hrvatskog jezika, dok se pogrdne reči iz turskog često koriste u srpskom jeziku.
- Pežorativne reči su najčešće odomaćene u jeziku i prosećan govornik/govornica ih ne doživljavaju kao reči stranog porekla.
- Njima se iskazuju različite društvene, kulturne i druge vrednosti, prenose stereotipi, iskazuju emocionalni stavovi govornika/govornica i sl.
- Deluju na više različitih ravni (simbolička, stilska, emocionalna i dr.) koje se vrlo često preklapaju u diskurzivnom polju društvene, kulturalne i medijske semantike.

Upotreba pežorativa stranog porekla je česta pojava koja se može objasniti (ne/svesnim) izmeštanjem iz sopstvenog jezika zbog uspostavljanja svojevrsne vrednosne distance između maternjeg i stranog jezika, što upućuje na to da se jezik pozicionira i kroz različite društvene, istorijske, geopolitičke i kulturološke procese. Preispitivanje osnovnih procesa semiotičkog kretanja jezika i njegovih temeljnih ontoloških pojmova (kao što su npr. pitanje samog značenja maternjeg i stranog jezika), zbog toga predstavlja nužno polje istraživanja u okvirima savremene i pre svega interdisciplinarnе nauke o jeziku – za koje bi upravo ovaj registar pogrdnih, opscenih i drugih ekspresivnih reči bio zahvalan primer. U tom smislu, možemo se zadržati na trenutak na ovom mestu i razmisliti o tezi da u osnovi podela na maternji i strane jezike, predstavlja samo polazne kategorije koje se u skladu sa onim kako danas živimo moraju menjati, a sa njima i pristup datoj problematici i proučavanju ovih reči i izraza. Izvesna pomeranja u tom pravcu već postoje tako da o jezičkoj

univerzalnosti, prevođenju i značenju možemo govoriti i drugačije. Shodno tome, rad završavamo citatom, koji ujedno predstavlja mesto sa koga se mogu generisati dalje analize i oblikovati nova znanja, emancipacijska kako u naučnom tako i u društvenom diskursu javnog jezika i njegove svakodnevnice:

„Ne vjerujem da imamo samo jedan materinski jezik. Svi ih imamo po nekoliko ili mnogo, jer je svaki jezik višestruk. Osnovno je i to da je jezik nešto što nam uvijek izmiče, bježi pred nama i uvijek smo iza njega, pokušavajući ga zgrabiti... Prvo dolazi prijevod, 'prije' svakog jezika, kao princip u osnovi svega. Jezik nije jezik ako nije prevodiv. 'Prevodivost' nije samo slučajni atribut jezika, on je njegov inherentan i temeljan element. To ne znači da u svakom jeziku nema 'neprevodivih elemenata', ali oni koegzistiraju s načelnom prevodivošću. Prevodivost je život jezikâ. Kad bi bili posve neprevodivi, bili bi i nepokretni i otporni na promjene i razvoj. Neprevodivosti su također apsolutno fundamentalne, jer one su jamac polisemičnih vrijednosti. Neprevodivosti ne sprečavaju prijevod, naprotiv, one su njegovo gorivo i sretni smo što ih imamo. Prevodimo zahvaljujući i usprkos neprevodivostima. Stoga imamo kontekst. Ali fundamentalno, imamo prijevod čak i prije nego što imamo jezik na koji prevodimo, jer u komunikaciji morate prevesti sebe drugima; prevodimo iznutra prema van i uzajamno. Prevodimo i društvena značenja, političke kodove, institucije, navike, ponašanje, i obratno; to nije solipsistička aktivnost. Cijelo čovječanstvo to čini, čak i onkraj jezika, i u složenoj mreži koja obuhvaća prostor i vrijeme, ali poseže i dalje. Tako smo i smrtna i povijesna bića (kao pojedinci, i neprevodivi), i transcendentna bića (kao vrsta, možda među drugim vrstama i u interakciji s njima). Naravno, prijevod je i ono što se čini unutar jednog te istog jezika (ako ga uopće možemo definirati; kako odijeliti jedan jezik od drugoga, ako ne arbitrarno?) Ali distinkcija između 'jezika' i 'dijalekta' je politička (i još povezana s moći), a ne lingvistička“ (Iveković, 2008).

Literatura

- Андрић, Д. 2005. *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* (Друго, знатно допуњено издање). Београд: Zepter Book World.
- Austin, J. L. 1962. *How to Do Things With Words*, Harvard University Press.
- Buden, B. 2007. *Vavilonska jama*. Београд: Фабрика књига.
- De Klerk, V. 1992. How taboo are taboo words for girls?. *Language in Society*, 21/2, 277–289.
- Драгићевић, Р. 2007. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Đinđić, S., Teodosijević, M., Tanasković, D. 1997. *Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ђинђић, М. 2010. „Турцизми у савременом српском књижевном језику“. *Riječ (časopis za slavensku filologiju)*, god. 16, sv. 1., 57–63. Rijeka.
- Iveković, R., Buden, B. 2008. Babilon moj roden kraj (<http://eipcp.net/transversal/0908/ivekovic-buden/hr>)
- Nežmah, B. 1997. *Kletvice in psovke*. Ljubljana: Nova revija.

- Nežmah, B. 2011. „Konceptualna nevolja: kletvice vs. psovke“. *Sarajevske sveske* br. 35–36, Sarajevo: Media Centar Sarajevo.
- Николић, Д. 1997. *Власници бивше среће*. Београд: Нолит.
- Пишталo, В. 2000. *Миленијум у Београду*. Београд: Народна књига/Алфа.
- Речник српскохрватскога књижевног језика (РМС) (I– VI)*. I–III, Нови Сад–Загреб: МС–МХ, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: МС, 1969–1976.
- Ристић, С. 2004. *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Slapšak, S. 2010. „Politično gledališče“. *Večer* 6.3.2010 http://www.mladinsko.com/data/upload/slapsak_politico.pdf
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)*. 1991. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Franca Ramovša ZRC SAZU.
- Škaljić, A. 1973. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Škiljan, D. 1998. *Javni jezik*. Београд: XX век.
- Tanasković, D. 1982. „Sociolingvistički aspekti ideologizacije pozajmljenica“. U: *Jezik u savremenoj komunikaciji*, Београд, 96–115.
- Телия, Н. В. 1986. *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*. Москва: Наука.
- Türkçe Sözlük*. 2010. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dili Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Vojnović, G. 2008. *Čefurji raus!*. Ljubljana: Študentska založba.

Marija Đinđić, Jelena Petrović

(UN)TRANSLATABILITY OF CULTURE: PEJORATIVE WORDS AND PHRASES

Summary

The main aim of this comparative paper (the usage of pejorative words and phrases in Slovenian and Serbian language) is to answer the following question: what kind of language ideology and what kind of values do we (unconsciously) reproduce by using words and phrases of foreign origin adopted in everyday speech and popular culture?

Marija.Djindjic@isj.sanu.ac.rs
jelena.petrovic@guest.arnes.si